

LBRIS

We know
books

ANUARUL

**CENTRULUI DE CERCETĂRI ISTORICO-TEOLOGICE
ALE CREDINȚELOR ȘI CULTELOR DIN MARAMUREȘ**

Cuvânt înainte: GIULEȘTI – Maramureș	7
Dr. Laurențiu BATIN, Dr. Livia ARDELEAN	

I. ISTORIE

Reforme introduse de habsburgi în Maramureș	11
Dr. Livia ARDELEAN	
Bitwa pod Rarańczą – geneza i następstwa. Na szlaku II Brygady Legionów Polskich do Niepodległej	30
Dr. Jan SKŁODOWSKI	
Od próby przebicia się przez front pod Rarańczą po proces w Sygocie Marmaroskim. W świetle nieznanych dokumentów rtm. Jana Dunin-Brzezińskiego. De la tentativă a rupturii prin frontul în jurul de Rarancea – până la un proces în Sighetu Marmației. Documente din colecția lui cpt. Ian Dunin-Brzezinski	61
Dariusz DYŁĄG	
Śpij, Kolego, w ciemnym grobie, niech się Polska przyśni Tobie 20 lipca 2021	80
Dariusz DYŁĄG	
Juzii primari maramureșeni în luptă cu infraționalitatea. Câteva cazuri din secolul al XVII-lea	87
Dr. Gabriel-Virgil RUSU	
TRIPLEX CONFINIUM – 100 de ani de la amplasarea pe vechea frontieră de stat între România – Cehoslovacia – Polonia	95
Drd. Vasile Timur CHIȘ	
Mărturii documentare privind evadarea de la Exploatarea Minieră Cavnic (6 iunie 1953)	100
Dr. Marius UGLEA	
Pintea Viteazul în Maramureșul Istoric	112
Prof. dr. Raluca LOZBĂ	

II. ISTORIA CULTURII – RELIGIE

Ziarul „Sfatul”, organ al Consiliului Național Român din Maramureș (7 Decembrie 1918 – 31 Mai 1919)	127
Prof. univ. dr. Nicolae IUGA	
Conștiința unității de credință și de neam a românilor din Maramureș, păstrată prin procurarea cărților de cult din Principatele Române.....	145
Pr. dr. Cristian ȘTEFAN	

Sfințirea Clopotelor nou înființatei Episcopii a Maramureșului. Sighet,
15 octombrie 1939 155

Dr. Laurențiu BATIN

Date și evenimente din istoria bisericii satului Hoteni 171

Vasile TEPEI

III. PERSONALITĂȚI

Ilie Lazăr – simbol al rezistenței anticomuniste..... 193

Prof. univ. dr. Gheorghe ONIȘORU

Preot Emil Rakoczy Fucec jr. – de la contribuția la Marea Unire la
detenția politică 204

Dr. Klara GUSETH, dr. Marius UGLEA

Un „Apostol” în tranșee: protopop – stavrofor, locotenent colonel,
Vasile Mateescu (22 octombrie 1882 -27 februarie 1963) 209

Dr. Cornel ȚUCĂ

Profesorul universitar doctor GHEORGHE BILAȘCU – părintele
stomatologiei românești, la Marea Unire de la Alba Iulia 225

Dr. Ioan PETROVAI

Dr. Gheorghe Bîrlea, reprezentant de seamă
al stomatologiei românești 240

Prof. Mariana RĂILEANU

100 de ani de la Marea Unire. 100 de personalități maramureșene care
au făcut istorie 253

dr. Teodor ARDELEAN

IV. ETNOGRAFIE – ETNOLOGIE

Disoluția valorilor tradiționale în subzona Mara – Cosău din a doua
jumătate a secolului XX și începutul secolului XXI 259

dr. Mirela Ana BARZ

Vadu Izei și bisericile sale 285

Ioan BORLEAN

Stâna – obicei străvechi perpetuat în Maramureșul Istoric 297

Prof. dr. Raluca LOZBĂ

Obiceiurile și superstițiile maramureșenilor de-a lungul istoriei 304

Ileana NEMEȘ-POP

Tradițiile maramureșene – izvor de istorie milenară 312

Prof. Maria ROMAN

Dr. Livia ARDELEAN

Consilier superior,
Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale

După preluarea fostelor teritorii turcești de către habsburgi, în jurul anului 1700, în Transilvania și Maramureș au urmat modificări majore în evoluția politică, economică, socială, ce au avut loc treptat și continuu până în 1918. Acestea sunt încă insuficient abordate de istoriografia română în general și cea referitoare la istoria Maramureșului în particular.

Pentru atingerea scopului său, politic și economic, Imperiul habsburgic s-a bazat în primul rând pe modificări legislative și pe trimișii săi, care trebuiau să pună în aplicare o serie de dispoziții și legi, cele mai multe noi, menite să reformeze o societate considerată conservatoare și rămasă în urmă. Scopul Habsburgilor s-a canalizat spre înlocuirea vechilor structuri tradiționale de putere cu o autoritate centrală de putere și spre remedierea situației economice, lucru pentru care s-a încercat exploatarea tuturor resurselor din noile provincii cucerite. Reformele economice, reforma bisericească și reformele sociale sunt câteva dintre reformele care au stat la baza evoluției economice și sociale și asupra cărora ne vom îndrepta atenția.

Autoritatea centrală a reușit, în anii 1747-1748, prin împărăteasa Maria Terezia să își expună aceste obiective, inclusiv în stemă, înlocuind stema veche medievală a Maramureșului, formată din 4 părți, cu una unitară, care arăta clar scăderea puterii nobililor autohtoni, care, prin juzii celor 4 plăși formau împreună sigiliul vechi, în favoarea habsburgilor, iar apariția minei pe stemă arată importanța pe care habsburgii o acordau mineritului sării din Maramureș. În noua stemă jumătatea de jos este interesantă, aici fiind reprezentate cele 4 râuri ale comitatului

<https://adatbazisokonline.hu/imgview/cimereslevel-adatbazis/1345/2>

*Stema veche, pe rândul de sus apare Co-Mi-Ta-Tus, iar pe rândul de jos apare
MA-RA-MO-RUS*

¹https://archives.hungaricana.hu/hu/libriregii/view/hu_mnl_ol_a057_41_0121/?image=0&pg=123&bbox=247%2C-1941%2C1599%2C-1188

1) Reforme economice

Acestea au fost îndreptate spre consolidarea economică a Imperiului, ce practica o politică mercantilistă, dusă uneori până dincolo de posibilitățile economice locale. Deoarece în Maramureș principala sursă de venit o reprezenta sarea, care a fost în Evul Mediu monopol al reginelor Ungariei, care o arendau, habsburgii au construit, an după an, politici economice îndreptate înspre exploatarea judicioasă a acestei bogății, care să aducă venituri mai mari la bugetul statului. Prima comisie aulică, condusă de baronul Kleinburg, a sosit în Maramureș în 1702², când a fost preluată sarea Maramureșului de către habsburgi, pentru a verifica modul în care au fost preluate bunurile răscumpărate de habsburgi, cu forța, de la principele Mihail Apafi al II-lea, ultimul principe al Transilvaniei.

În primii ani ai secolului al XVIII-lea (1704), în timpul mișcărilor rákociene, sarea a fost preluată de Rákóczi al II-lea, pentru ca după înstăpânirea habsburgilor, aceștia să trimită mai multe Comisii imperiale în Maramureș, care făceau propuneri de exploatare, importate din alte părți ale imperiului, în special din Polonia, de la Wieliczka. Primele decizii legate de exploatarea sării au fost date la Viena deja în anul 1722, pentru ca imediat după aceea să fie trimisă în Maramureș comisia Zuana, care în 1726 făcea primele propuneri de modernizare a exploatării sării, spălarea aurului, plutărit, cultivarea pământului, organizarea minerilor, syndicate, frățietăți ale minerilor etc.³. Deoarece exploatarea sării era în directă legătură cu contrabanda acesteia, încă de la început habsburgii au încercat să limiteze acest fenomen ce aducea serioase prejudicii materiale. Prima decizie a fost luată în anul 1715, când s-a făcut o vizitare a caselor, *Häuser Visitation*, pentru a se face o cercetare a contrabandei cu sare, pe baza art. 13 al Dietei⁴. Alături de reformele tehnice în exploatarea sării, habsburgii au inițiat și o politică de colonizare de populație străină, catolică mai ales, vorbitoare de limbă germană din anumite zone ale Imperiului, alături de o *așa numită politică de colonizare inteligentă*, de aducere de populație specializată în orașe

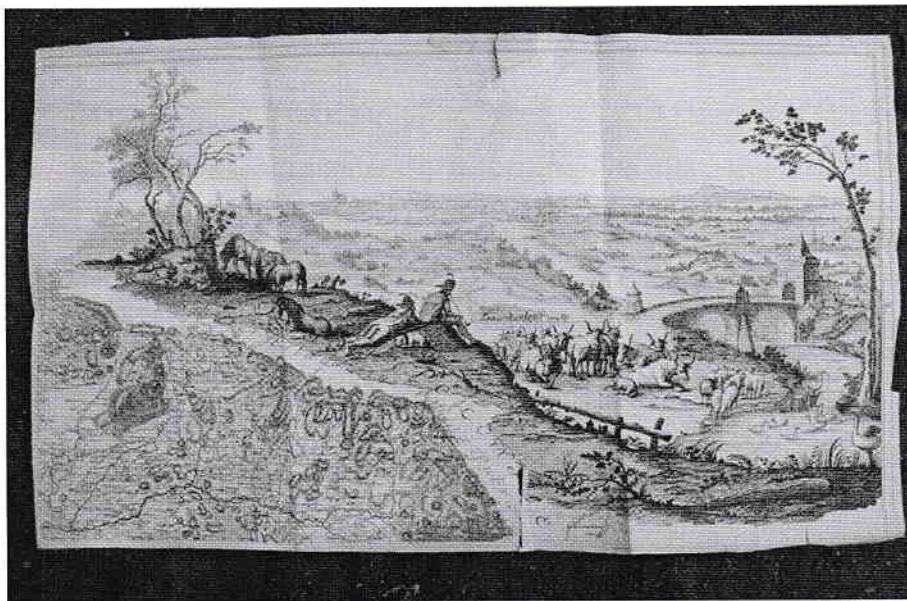
²Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale, *fond Colecția de documente și manuscrise*, manuscrisul lui Franciscus Réti, *Historia Rei Cameralis*, terminat în 1804, vol. XIII, pag. 324-328, în continuare *Historia Rei Cameralis*

³Idem, vol. XIV, pag. 29

⁴*Historia Rei Cameralis*, vol. XIV, pag. 5

(medici, farmaciști, funcționari imperiali din Stiria, Tirol) și morari în sate ale Fiscului. Comisia Zuana, precum și expediția Societății beroline din 1780 a lui Fichtel au descris metodele de exploatare și au făcut propuneri numeroase. Funcționarii imperiali au descris politica comitatului, vechile stări de lucruri, i-au descris pe dulgherii de pe vapoare, țărani, drumurile mari, opreliștile, stăvilarele, digurile apelor, totul fiind făcut cu acribie de bărbații cu autoritate trimiși de la Viena, pentru câștigul Cămarii de sare din Maramureș. Însuși împăratul Iosif al II-lea, în vizita lui prin Maramureș din anul 1773, a făcut un raport în 5 părți despre câmpurile de sare, transporturile, păduri, venituri domeniiale, drumurile, străzile, podurile, probleme juridice etc⁵. După organizarea Camerei Montanistice Maramureș, ca organ administrativ, format din 5 referenți speciali, aceasta i-a obligat să țină acte clare, protocoale exhibitorii, în care notau tot ce ținea de domeniu.

Imaginea unei coli din măsurătorile de secol XVIII, care ilustrează ocupațiile economice de bază ale locuitorilor comitatului Maramureș, aflată la S.J.A.N. Cluj, Colecția hărți topografice

⁵Ileana Bozac, Teodor Pavel, *Călătoria împăratului Iosif al II-lea în Transilvania la 1773*, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2007, vol. I

Secolul al XVIII-lea a debutat cu întocmirea unei serii de Conscriptii ale domeniilor și bunurilor fiscale, pentru ca noul stăpân să ia contact cu realitățile economice moștenite. Vechii administratori, provizori ai bunurilor, au fost înlocuiți de provizori fiscali. Foarte interesante, Conscriptiile ne oferă date despre modul în care erau împărțite veniturile în localitățile în care erau mai mulți stăpâni (nobili și Fisc)⁶. Administrația sării a fost mutată în Coștiui, de la Sighet, pentru a evita pierderile dinainte, din exploatarea sării (1727)⁷, în Lunca a fost organizat gaterul Fiscului⁸, în Bocicoi a fost construită o clădire de piatră, în locul celei din nuiele, acoperită cu scândură, în general au început să fie construite construcții de piatră, pe seama Fiscului. O mare problemă a reprezentat-o arendarea bunurilor Fiscului, comisia Zuana arendând pentru prima dată în istorie, beneficiile regale, cu toată opoziția localnicilor, unui evreu, pe 3 ani, pentru 1200 fl⁹. Anual aceste beneficii au fost apoi subarendate, aducând venituri mari evreului arendator, Moise Izrael. În anii 1726 și 1727 au fost înregistrate primele plângeri ale locuitorilor ce țineau de domeniul Bocicoi împotriva abuzurilor evreilor, care „plăteau sume mult mai mari decât era legal, și care primeau bani din munca regală pentru slujbele zilnice, pe care îi împărțeau între ei, la fel cum împărțeau jderii, blănurile de râși, urși, lupi, oi, obținute de la iobagi prin șantaj, fără plată, după care fugeau în Polonia”¹⁰.

Încetul cu încetul habsburgii au introdus reforme importante, care au îmbunătățit viața celor angrenați în exploatarea sării și în muncile auxiliare. Astfel în 1726 au introdus brutăria de pâine pentru luntrași în Bocicoi¹¹, unde se cumpăra și tutun, slănină, caș, la prețuri prestabilite, au introdus căruțele trase de 6 boi, pentru coborârea lemnului folosite la confecționarea plutelor, iar pentru funcționari au introdus căruțe mai ușoare trase de câte 1 cal¹². Au introdus medicina în timpul epidemiilor de

⁶Serviciul Județean Maramureș al Arhivelor Naționale, *Fond Prefectura județului Maramureș, Conscriptii dicale, urbariale*, Magyar Nemzeti Levéltár, *Fond Urbaria et Conscriptiones*, pe <http://mnl.gov.hu/adatbazisok>, accesat în 26 martie 2019

⁷Historia Rei Cameralis, pag. 49

⁸Ibidem, pag. 43

⁹Ibidem, pag. 50

¹⁰Ibidem, pag. 37

¹¹Ibidem, pag. 37

¹²Ibidem, pag. 37

ciună, apoi și moașele odată cu colonizarea țipțerilor în Vișeu de Sus¹³, farmaciile din care muncitorii de pe domeniul Fiscului își puteau cumpăra medicamente cu reducere (40 % în 1790 de exemplu)¹⁴ etc.

Una din marile reforme introduse de habsburgi în a doua jumătate a secolului a fost introducerea măsurătorii cadastrale, cunoscută ca *măsurătoarea josefină*¹⁵, operațiune începută în 1766, cu confecționarea unei hărți a Maramureșului și încheiată în 1772, introducându-se măsurătorile geometrice ale întregului comitat, pe baza unei Instrucțiuni venite direct de la Curtea din Viena. Operațiunea a început cu introducerea unui Wacht Meister, în persoana generalului Caraciolli, a morilor uscate, alături de morile pe apă, tradiționale înainte printre nobilii români din Maramureș¹⁶. Totodată administratorul bunurilor fiscale, Melczer, care a întocmit Urbariul celor 5 târguri regale de coroană, a avut parte de plângerile nobililor, atunci când a făcut cu forța înscrierea terenurilor, mulți fiind supuși la taxe, unii nobili fiind izgoniți din casele lor. Deși introduse de noii stăpâni măsurătorile nu au fost acceptate fără opoziție, mulți nobili intentând procese fiscului și în urma proceselor unii au revenit în casele lor nobiliare. Măsurătorile geometrice, deși revoluționare, nu au fost făcute fără excese ale inginerilor topografi militari, care adesea folosea populația la însoțiri nesfârșite, subordonându-și funcționarii camerali. Munca acestora a fost încununată cu întocmirea a 62 coli de măsurători, în limba germană, în câte 2 exemplare, care au fost apoi traduse, la dispoziția administratorului cameral Rudniaszky în latină. Un exemplar a luat calea militară, fiind transmis Curții imperiale de război. Colile aveau specificate sarea, drumurile, transporturile, plutele, porturile sării. Cu această ocazie au început să se facă propuneri privind construirea drumului spre Frasin (Iasinia), au fost trecute stațiile de contumantă de la Borșa și Iasinia. Măsurătorile au costat comitatul 18.642 fl. 15 creițari. Un pas înainte a fost făcut în 1784, când au fost numerotate casele cu roșu. S-au făcut în paralel mai multe tipuri de măsurători, ale pădurilor, ale locurilor unde

¹³Ibidem, vol. XIV, pag. 10

¹⁴Ibidem, pag. 242

¹⁵Ibidem, pag. 192

¹⁶Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, K VII 146, adus în copie la Arhivele Naționale ale României, Rola 199, Caraciolli, Die topographische Beschreibung des Marmarossor Comitats

urmas să fie stabiliți coloniștii, ca de ex. Mokra germană, ale străzilor etc. Tot acum s-a început construcția străzilor și podurilor de fier principale din Maramureș.

Exploatarea intensificată a rezervelor de sare de la Ocna Șugatag a început în anul 1777, ea fiind impulsionată și prin aducerea de către administrația austriacă, spre sfârșitul secolului XVIII, a unor mineri specializați, mulți de origine poloneză. În 1787 au fost deschise ocnele Julianna, Anna și Elisabeta. Aceasta din urmă a fost inundată în 1856, iar în 1868 s-a surpat, pe locul ei apărând un lac. Din 1799 era în exploatare ocna Alberti (Albert), iar din 1802 ocna Mihail (Mihály).

2) Reforma bisericească și contrareforma religioasă

Un alt instrument folosit de habsburgi pentru impunerea autorității a fost biserica. După emiterea în 1691 a Diplomei leopoldine, românii maramureșeni au fost obligați să îmbrățișeze noua religie adusă de noii stăpâni, greco-catolicismul. Aceasta a fost singura religie acceptată la început, în această epocă a Contrareforme religioase, habsburgii căutând să își apropie populații care nu erau reformate. Primele decenii, până la mijlocul secolului, așa cum se poate observa din textul vizitațiilor canonice de la mijlocul secolului, au fost marcate de încercările de impunere a noi religii, greco-catolice, dar și de continuarea situației anterioare, și anume existența mai multor preoți într-o localitate, unii dintre ei bigami, sau posibili văduvi, majoritatea fiind numiți de episcopi ortodocși din Maramureș, Moldova sau Arad, așa cum rezultă din Conscripția din 1751, analizată în mod acribic de Viorel Ciubotă, care a constatat că 90% dintre preoți au fost sfințiți în mediul ortodox¹⁷. În același interval habsburgii au promovat o politică agresivă de întărirea catolicismului, în dauna celorlalte religii recepte. Deși politica de prozelitism religios a fost foarte dură, lipsa tradiției istorice și a locurilor de pregătire a preoților greco-catolici i-a determinat pe catolicii habsburgi să accepte sfințirile preoților de către episcopi ortodocși. Satele nu erau dispune să accepte decât preoții pregătiți în credința veche,

¹⁷Viorel Ciubotă (coordonator), Vasile Rus (coordonator), Mihai Misiuk, Serghei Vesvarko, Turuckó Sándor, *Episcopia greco-Catolică de Mukavevo, Documente, III*, Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 2015, pag. 195-242; Viorel Ciubotă, *Sate și preoți din Maramureș în 1751*, în volumul Studii și comunicări istorice, nr, XXXI, II/2015, Satu Mare, p. 46

acceptau ușor preoții sfințiți în Moldova, datorită relațiilor strânse cu această provincie istorică întemeiată de maramureșeni, și acceptării sprijinului religios oferit de Moldova. De altfel în 1759, conform lui Alexandru Ciple, care publică un document din arhiva lui Ioan Mihalyi de Apșa, schitul din Moisei era mitoc al mănăstirii Putna, care îl numește pe Kir Teofan egumen la mănăstire și cere ca acesta să fie lăsat să officieze slujba după dogmele bisericii Răsăritului¹⁸. Conform opiniei lui Viorel Ciubotă, la care ne raliem întru totul „Și nu în ultimul rând trebuie menționat faptul că până în anul 1748, când seminarul de la Mukacevo începe să fie subvenționat de Curtea imperială cu 300 de florini anual, nu a existat nici o școală care să pregătească preoți greco-catolici. Abia în 1749 această școală scoate prima generație de preoți și diaconi (vreo 19 persoane), ceea ce era insuficient pentru o eparhie care număra în jur de 730 de parohii”¹⁹

Întemeierea Episcopiei Maramureșului în 1732 a întrerupt relația cu Mitropolia de Bălgrad și Transilvania în domeniul religios și a adus-o în subordinea Episcopiei de Muncaci.

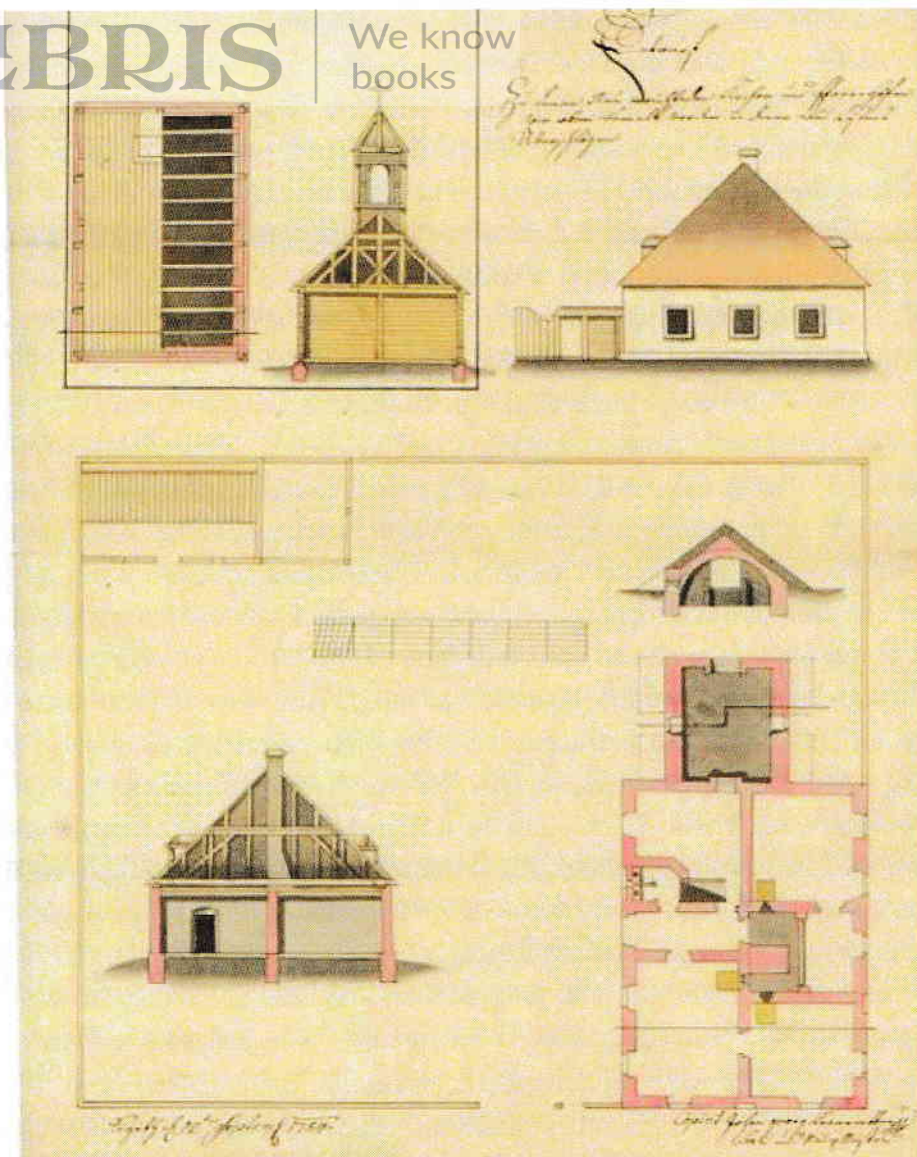
Evoluția noii religii nu a fost una lipsită de greutate. În anii 1759-1761, s-a înregistrat mișcarea lui Sofronie din Cioara, care s-a extins și în Maramureș și a rupt pentru puțin timp o serie de parohii din sânul bisericii greco-catolice, pe care le-a trecut din nou la ortodoxie.

Politica iluministă a habsburgilor s-a manifestat și în domeniul educației. Primele școli organizate și susținute de stat au fost introduse de la jumătatea secolului. Aceștia au introdus încă din 1766 școlile catolice și apoi triviale, naționale, numite apoi confesionale, în târguri și în câteva sate mai mari, mai ales fiscale din Maramureș, unde Fiscul a avut interese economice²⁰.

¹⁸ Alexandru Ciple, Documente privind Episcopia de Maramureș, extras din Analele Academiei Române, Seria II, tom XXXVIII, București, 1916, p. 127-128

¹⁹ Viorel Ciubotă, *Sate și preoți din Maramureș în 1751*, în volumul Studii și comunicări istorice, nr. XXXI, II/2015, Satu Mare, p. 50

²⁰ S.J.A.N. Cluj, *Fond Direcția școlară Oradea, 1777-1784*

Entwurf zu denen neu errichtenden Kirchen und Pfarr-Höfen ...; Entwurf zu denen neu errichtenden Schulgerbäuder ..- proiect al bisericii și școlii din Ocna Șugatag
<https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTervtar/178/view/?pg=0&box=-3160%2C-5954%2C7665%2C76>

În 1769 s-a decis întreținerea bisericilor greco-catolice, a caselor parohiale a școlilor din Sighet, Hust, Teceu, Visk, Câmpulung, a preoților din întregul domeniu cameral de la Viena²¹. Numărul de persoane nobile

²¹Historia Rei Cameralis, pag. 198